

تاریخ وصول: ۱۳۹۱/۰۷/۱۲

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۱/۰۹/۰۵

مؤلفه‌های نرم افزاری مدیریت تغییرات اجتماعی در قرآن کریم

«مطالعه موردی: داستان حضرت موسی (ع) و فرعون در قرآن کریم»

سیامک باقری چوکامی^{۱*}

جعفر یوسفی^۲

۱. دکترای امنیت ملی از دانشگاه عالی دفاع ملی، تهران، ایران.

۲. دانشجوی دکتری امنیت ملی دانشگاه عالی دفاع ملی و عضو هیأت علمی دانشگاه امام حسین (ع)، تهران، ایران.

چکیده

در جامعه‌شناسی، دو نوع تغییرات اجتماعی معطوف به عرصه سیاست قابل توجه است. تغییر اجتماعی روبنایی و تغییر اجتماعی زیربنایی. اکثر نظریه پردازان، انقلاب‌های اجتماعی را با مؤلفه‌های سخت‌افزاری و خشونت‌آمیز تعریف می‌کنند. درحالی‌که قرآن کریم در توصیف نهضت انبیاء الهی مؤلفه‌های دیگری را متذکر می‌شود. از این رو، پرسش اصلی این پژوهش این است که: مؤلفه‌های شکل‌دهنده مدیریت تحولات و تغییرات اجتماعی از چه ماهیتی برخوردارند و قرآن کریم بر کدام مؤلفه‌های مدیریت تغییرات را ترجیح می‌دهد؟ روشی که مورد استفاده قرار گرفت، "پارادایم کیس" است. این روش برای موضوعاتی که از اعتبار و اهمیت پیشینی برخوردارند، کاربرد مؤثری دارد. مهمترین نتایج این تحقیق این است که: براساس آموزه‌های قرآنی، مؤلفه‌های نرم افزاری مدیریت تغییرات اجتماعی دارای ارزش راهبردی است. با توجه به مطالعه موردی، گفتمان نرم افزاری حاکم بر سیاست‌ها و اقدامات حضرت موسی (ع) رمز پیروزی آن بر مدیریت بحران فرعون بوده است.

واژه‌های کلیدی: اسلام، قرآن کریم، حضرت موسی (ع)، فرعون، تغییرات اجتماعی، مدیریت

ادراک، تصویر سازی.

مقدمه

بازیگران تغییرات اجتماعی اعم از بازیگران کنترل کننده و کنش‌گران تحول‌ساز یا منازعه‌گران با توسل به الگوها و مدل‌های مختلف به هدایت منازعه یا مدیریت و کنترل آن می‌پردازند. اگر چه در این خصوص مطالعات متعددی انجام شده (نک. حسینی، ۱۳۹۱)، لیکن این بحث در حوزه قرآن پژوهی کمتر مورد توجه قرار گرفته است. در حالی که با رجوع به این کتاب آسمانی با سرنوشت اقوام و جوامع مختلفی در چارچوب حکایت‌های تاریخی روبرو می‌شویم که هریک از آنها علاوه بر عطف توجه به علل، عوامل زمینه‌های بروز و ظهور بحران‌ها در این جوامع، به چگونگی مدیریت و هدایت این بحران‌ها و نحوه کنترل و خنثی سازی آن در قالب دو الگوی الهی و طاغوتی پرداخته شده است. یکی از این حکایت‌ها، جنبش ضد فرعون‌ی ای است که به رهبری حضرت موسی (ع) صورت گرفته است. مسئله اصلی این پژوهش تبیین مؤلفه‌های نرم افزاران این تغییر مهم توسط حضرت موسی (ع) می‌باشد.

۱. چارچوب مفهومی و نظری

۱-۱. تعریف مفاهیم

الف. **تغییر اجتماعی:** تغییر اجتماعی پدیده‌ای قابل رؤیت در طول زمان، به صورتی که موقتی و یا کم دوام نباشد، بر روی ساخت یا وظایف سازمان اجتماعی یک جامعه است که جریان متعارف تاریخ را دگرگون می‌نماید (روشه ۱۳۷۴: ۲۶).

ب. **جنبش اجتماعی:** تعاریف مختلفی از جنبش اجتماعی ارائه شده (نک. گیدنز ۱۳۷۳: ۶۷۲-۶۷۱ و روشه ۱۳۷۴: ۱۶۴) که در این میان تعریف افتخاری به دلیل جامعیت و توان کاربردی بیشتر، در مقاله حاضر استفاده شده: جنبش اجتماعی تلاشی است جهت فعال نمودن گسست‌های اجتماعی از طریق ارائه ایدئولوژیی بدیل و رهبری مردم به منظور دستیابی به منابعی از قدرت که تا قبل از آن بر آنها کنترل نداشت (افتخاری ۱۳۸۲: ۹۶-۹۵).

ج. **مدیریت تغییرات:** فرایند به‌کارگیری مؤثر منابع انسانی و امکانات مادی جهت جلوگیری (یا ایجاد نوع خاصی) از تغییر در جامعه می‌باشد که با مهار، کنترل و یا سرکوب عوامل مؤثر همراه می‌باشد (تهارت و بوین ۱۳۸۵: ۶۹-۶۵).

۲-۱. مبانی نظری

نظریه تصویرسازی مبانی نظری این پژوهش را شکل می‌دهد. مطابق این نظریه باورها از طریق تصاویر ساخته شده و عینیت می‌یابند و به نوبه خود چارچوب‌هایی را شکل می‌دهند که چگونگی تفسیر و معنا پیدا کردن حوادث پیرامون ما را مشخص می‌کنند (مرادیان ۱۳۸۸: ۸۲). درحقیقت تصویرسازی‌ها چه از نوع مثبت یا منفی، نگرش‌ها را دستخوش تحول نموده و با تغییر نگرش، رفتارها نیز متناسب با آن شکل خواهد گرفت. چنانچه تصویرسازی با مهارت صورت نگیرد به نتایج عکس منجر خواهد شد (جرویس ۱۳۷۶: ۲۴۸). تصویرهایی که در ذهن مخاطب نقش می‌بندند، می‌توانند او را نسبت به حمایت و یا مخالفت از یک بازیگر تجهیز نمایند، به همین دلیل است که تمامی بازیگران در تلاشند تا تصویر متناسب برای دستیابی به هدف خود را در ذهن مخاطب سامان دهند. در این چارچوب چهار نوع تصویرسازی قابل تشخیص است (رک: افتخاری ۱۳۸۷): تصویرسازی از خود برای خود؛ تصویرسازی از خود برای دیگران؛ تصویرسازی از دیگران برای خود؛ تصویرسازی از دیگران برای دیگران. نکته اساسی در موفقیت تصویرسازی، نیازمند دو رکن است:

۱-۲-۱. اقدام عامل که بر سیاست‌های نظری و عملیاتی بازیگر جهت ایجاد تغییر و موجه دادن آن دلالت دارد. این سیاست‌ها متنوع بوده و در قالب راهبردهای نرم افزاری و سخت افزاری معمولاً اجرایی می‌شود (نک. نصر، ۱۳۸۰: ۴۹۱-۵۰۲).

۲-۲-۱. اقدام هدف که در واکنش به اقدام عامل طراحی می‌شود. مجموع تلاش‌های عامل برای موجه جلوه دادن تصویر تولید شده، در نهایت می‌تواند با یک مانع جدی روبه‌رو شود که «سرمایه اجتماعی» بازیگر هدف است. این سرمایه مانع از آن می‌شود تا تصویر (هرچند هم قوی باشد) بر بازیگر هدف منطبق گردد. اقدام هدف شامل مجموع سیاست‌هایی است که با هدف منع تعریف و اجرایی می‌شوند (نک. افتخاری ۱۳۸۹).

داستان حضرت موسی(ع) و نحوه مواجهه ایشان با فرعون در قرآن کریم را می‌توان در قالب این نظریه بازسازی نمود که در ادامه ارائه می‌شود.

۲. روش شناسی

۲-۱. روش تحقیق

روش مطالعه در این مقاله «پارادایم کیس» می‌باشد. مطابق این روش با مراجعه به قرآن کریم اصول مبادی شناخت مورد سؤال به دست می‌آید. «پارادایم کیس» به دلیل قرار داشتن در مجموعه مطالعات موردی از توان کشف عمق معانی پدیده‌ها برخوردار است و به دلیل مزایای انحصاری آن در گفتمان اسلامی (اعتبار و اصالت موضوع و منابع) روابی نتایج را افزایش می‌دهد (افتخاری، ۱۳۹۰: ۱۳۹). لذا با اتخاذ این روش تصویری از مدیریت تغییر اجتماعی حضرت موسی (ع) و نیز مدیریت مقابله با بحران توسط فرعون ارائه می‌گردد که می‌توان براساس آن یافته‌های حاصل از این طریق را به عنوان اصول راهبردی گفتمان اسلامی در موضوع این پژوهش ارائه کرد.^۱

۲-۲. کاربست روش

کاربرد این روش، نیازمند داشتن الگوی عملیاتی است که بر مراحل اجرایی مشخصی استوار باشد. بر این اساس برای عملیاتی شدن روش، حداقل سه گام باید برداشته شود (نک. افتخاری، ۱۳۹۰: ۱۳۹-۱۲۸): گام اول، گردآوری آیات مرتبط. گام دوم، تبیین ساخت معنایی آیات و گام سوم، تفسیر موضوعی آیات. با عنایت به تمرکز بحث بر دوره قیام حضرت موسی (ع) علیه فرعون، مدیریت تغییر اجتماعی بر مبنای مؤلفه‌های قدرت نرم حضرت موسی (ع) و اقدامات مقابله‌ای فرعون در ۲۳ سوره مبارکه از قرآن کریم روایت شده است. آیات شریفه مورد نظر در جدول زیر آمده‌اند.

۱. این روش نخستین بار در مطالعات امنیتی در قرآن کریم توسط دکتر اصغر افتخاری طراحی و به کار بسته شده است مقاله بر اساس این روش تحقیق شده است. جهت آشنایی کامل با این روش رجوع شود به: اصغر افتخاری، امنیت اجتماعی شده: رویکردی اسلامی. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۹۲ (در حال انتشار).

جدول شماره ۱: پراکنش آیات شریفه مربوط به دعوت حضرت موسی(ع)

ردیف	نام سوره مبارکه	شماره سوره مبارکه	آیات شریفه مربوط	تعداد
۱	آل عمران	۳	۱۱	۱
۲	الاعراف	۷	۱۰۴ تا ۱۳۶	۳۳
۳	یونس	۱۰	۷۵ تا ۸۲ و ۸۸ تا ۹۲	۱۴
۴	هود	۱۱	۹۶ و ۹۷	۲
۵	الابراهيم	۱۴	۶	۱
۶	الاسراء	۱۷	۱۰۱ تا ۱۰۳	۳
۷	طه	۲۰	۴۹ تا ۷۹	۳۱
۸	المؤمنون	۲۳	۴۶ تا ۴۸	۳
۹	الشعراء	۲۶	۱۰ تا ۶۸	۵۹
۱۰	النمل	۲۷	۱۲ تا ۱۴	۳
۱۱	القصص	۲۸	۳۶ تا ۴۲	۷
۱۲	العنكبوت	۲۹	۳۹	۱
۱۳	ص	۳۸	۱۲	۱
۱۴	غافر	۴۰	۲۳ تا ۲۹ و ۳۷ تا ۴۵	۱۶
۱۵	الزخرف	۴۳	۴۶ تا ۵۶	۱۱
۱۶	الدخان	۴۴	۱۷ تا ۳۳	۱۷
۱۷	قی	۵۰	۱۳	۱
۱۸	الذاریات	۵۱	۳۷ تا ۴۰	۴
۱۹	القمر	۵۴	۴۱	۱
۲۰	التحریم	۶۶	۱۱	۱
۲۱	الحاقه	۶۹	۹	۱
۲۲	المزمل	۷۳	۱۵ تا ۱۶	۲
۲۳	النازعات	۷۹	۱۵ تا ۲۶	۱۲

۳۱
دو فصلنامه مطالعات
قدرت نرم

مؤلفه‌های نرم افزازانه مدیریت تغییرات اجتماعی در قرآن کریم
سیامک باقری چوکامی، جعفر یوسفی

۳. الگوی اقدام حضرت موسی (ع)

حضرت موسی (ع) طی یک زمان نسبتاً طولانی در راستای تغییر اجتماعی و مبارزه با سلطه، از طریق مدیریت تصاویر، اقداماتی را برای تولید قدرت نرم خود و قوم بنی‌اسرائیل از یک سو و فرسایش اقتدار دستگاه سلطه فرعون از سوی دیگر انجام داد. در واقع این اقدام با دو راهبرد تصویرسازی برای خود و تصویرسازی منفی از دستگاه حاکمیت فرعون دنبال شد. در عین حال دو راهبرد موصوف عموماً به صورت توأمان به کار گرفته شده و تولید قدرت برای خود و فرسایش قدرت حریف بطور همزمان ایجاد کرد.

راهبرد ۱: فرسایش قدرت نرم فرعون

در این چارچوب، حضرت موسی (ع) از طریق مدیریت تصاویر، سرچشمه‌های اساسی قدرت سیاسی فرعون را مورد آماج خود قرار داده و دچار فرسایش نمود. سیاست‌های حضرت موسی عبارتند از:

سیاست ۱. مشروعیت زدایی: در یک تعریف کوتاه مشروعیت قدرت را می‌توان به درجه باور قدرت پذیران به اعتبار و لزوم اعمال قدرت تولید شده بر آنان به وسیله تولیدکنندگان قدرت تعریف کرد (نبوی ۱۳۷۹: ۷-۴۴۶). بر اساس آیات الهی قرآن کریم، مبنای مشروعیت فرعون بر اساس سنت‌های که در بستر تاریخی محیط مصر شکل گرفته بود، قرار داشت (سوره مبارکه النازعات. آیه شریفه ۲۴ و سوره مبارکه الشعراء. آیه شریفه ۲۹) فرمان الهی به حضرت موسی (ع) و برادرش برای شروع نهضت نیز از همین نقطه آغاز گردید (سوره مبارکه طه. آیه شریفه ۴۷) لذا موسی (ع) با معرفی الله به عنوان پروردگار عالمیان از جمله فرعون، مبنای مشروعیت فرعون را به چالش کشید (سوره مبارکه الشعراء. آیه شریفه ۲۳ و سوره مبارکه الاعراف. آیه شریفه ۱۲۰ و سوره مبارکه الاعراف. آیه شریفه ۱۲۱). آشکارسازی صفات رذیله فرعون و گرداندگان دستگاه وی، یکی دیگر از اقدامات حضرت موسی (ع) برای مشروعیت زدایی فرعون است. در این راستا، فرعون، فردی طغیان‌گر (سوره مبارکه النازعات. آیه شریفه ۱۷)، مجرم (سوره مبارکه یونس. آیه شریفه ۸۲)، مُسرف و متکبر (سوره مبارکه الدخان. آیه شریفه ۳۱) معرفی می‌شود.

سیاست ۲. ناکارآمد سازی: نظام‌های سیاسی نه تنها برای شکل‌گیری که برای تداوم

بقاء نیز نیازمند به مشروعیت می‌باشند که از آن به مشروعیت ثانویه یا کارآمدی یاد می‌شود. در همین راستا حضرت موسی (ع) در مواجهه با فرعون پس از آنکه با «اقدامات بیانی» رکن اساسی سرچشمه قدرت نرم حاکمیت را سست نموده با «اقدامات رفتاری» تلاش کرد تا کارآمدی حاکمیت را نیز با مشکل روبرو نموده و در نتیجه اقتدار او را شکننده نماید. مهمترین اقدامات ذکر شده در قرآن کریم عبارتند از:

اقدام اول. شکست دادن ساحران به عنوان بخشی از نخبگان دانا (کارآموزده) در دستگاه فرعون، توسط حضرت موسی (ع) و برملا شدن ترفندهای آنان (سوره مبارکه الاعراف. آیه شریفه ۱۱۲-۱۱۱).

اقدام دوم. ارائه معجزات نه‌گانه (سوره مبارکه نمل. آیه شریفه ۱۲ و سوره مبارکه الاعراف. آیه شریفه ۱۳۳ و سوره مبارکه الشعراء. آیه شریفه ۱۵) که منجر ضعف اعتقاد و باور به توان منحصر بفرد فرعون (سوره مبارکه الاعراف. آیه شریفه ۱۳۴).

سیاست ۳. اجماع شکنی: یکی از موفقیت‌های حضرت موسی (ع) در فرسایش قدرت نرم فرعون، ایجاد شکاف و انشقاق در میان سطوح مختلف دستگاه وی بود (سوره مبارکه طه. آیه شریفه ۶۱-۶۲). از آن جمله: شکاف بین ساحران با فرعون (سوره مبارکه طه. آیه شریفه ۷۰)، شکاف در دربار و جذب همسر فرعون به دین موسی (ع) و مخالفت جانشین فرعون در مقابل حذف فیزیکی حضرت موسی (ع) (سوره مبارک غافر. آیه شریفه ۲۸).

سیاست ۴. ناامید سازی: حضرت موسی با این سیاست، سرمایه اجتماعی فرعون را مورد هدف قرارداد. در این چارچوب حضرت موسی (ع) موفق شد پیوند منفعتی میان قبطیان با حاکمیت را متزلزل نموده و به مرور امید جامعه قبطی را از دستگاه حکومتی در خدمات رسانی و تأمین امنیت به یأس تبدیل نماید (سوره مبارکه الاعراف. آیه شریفه ۱۳۴).

سیاست ۵. فرسوده سازی توان مدیریتی: چنانچه نظام سیاسی بطور مستمر با موضوعات یا مسائل امنیتی سرو کار داشته باشد، با فرسایش در توان مواجه شده و پس از مستولی شدن یأس و ناامیدی در جامعه، به سمت فروپاشی سوق خواهد یافت. مبارزه حضرت موسی (ع) با فرعون و قومش نیز از چنین روند فرسایشی تبعیت کرده است. (سوره مبارکه طه. آیه شریفه ۶۱ و سوره مبارکه یونس. آیه شریفه ۸۸ و سوره مبارکه الاعراف. آیه شریفه ۱۳۳)

راهبرد ۲. تولید قدرت نرم حضرت موسی (ع)

قدرت نرم هنگامی مؤثر واقع می‌گردد که مخاطب تصویر ارائه شده از قدرت را بپذیرد. بر این اساس حضرت موسی (ع) در کنار فرسایش اقتدار فرعون، با استفاده از امکانات و داشته‌های خود که مؤید به تأییدات الهی بود، توانست تصاویری را از خود در جامعه‌ای که در آن زندگی می‌کرد ارائه دهد که منجر به پذیرش قدرت نرم وی از سوی مخاطبان گردد.

سیاست ۱. نمایش مشروعیت: حضرت موسی (ع) در اولین اقدام، حقانیت و مشروعیت الهی خود را با روش‌های اقناعی به تصور کشید. در واقع رویارویی اولیه حضرت موسی (ع) با فرعون بیانگر ابلاغ دکترین و ایدئولوژی حرکت اصلاحی او است. بر همین اساس حضرت موسی (ع) در رویارویی با فرعون، مبنای مشروعیت خود را الهی و آسمانی معرفی می‌فرماید (سوره مبارکه الاعراف. آیه شریفه ۱۰۴ و سوره مبارکه الشعراء. آیه شریفه ۱۶). به‌کارگیری استدلال و توجیه منطقی در مشروع‌سازی اقدامات (سوره مبارکه الاعراف. آیه شریفه ۱۰۵ و سوره مبارکه طه. آیه شریفه ۵۳ و سوره مبارکه طه. آیه شریفه ۵۴) یکی از راه‌های مشروع‌سازی حضرت موسی (ع) بود.

سیاست ۲. اثبات کارآمدی: حضرت موسی (ع) در حرکت اجتماعی و سیاسی خود ضمن ظالمانه توصیف کردن سیستم حکومتی فرعون و نشان دادن ناکارآمدی آن در توزیع عادلانه ارزش‌ها و اداره صحیح حکومت تلاش کرد تا خود و دکترینش را کارآمدترین برنامه برای زیست متعالی در دنیای مادی و معنوی معرفی نماید. در این راستا، معجزات نه‌گانه (سوره مبارکه اسراء. آیه شریفه ۱۰۱) تصویر کارآمدی از حضرت موسی (ع) در افکار قوم ترسیم می‌نماید.

سیاست ۳. اجماع‌سازی: برای شکل دهی به یک تغییر اجتماعی وجود اجماع یک امر ضروری است. با توجه به اینکه قوم بنی‌اسرائیل دارای تیره‌های دوازده‌گانه‌ای بود که می‌توانست در راستای اهداف حرکت سیاسی حضرت موسی (ع) مشکل‌آفرینی نماید و قدرت نرم ایشان را کاهش دهد. از این رو، حضرت موسی (ع) ضمن به رسمیت شناختن تکرر آن‌ها (سوره مبارکه طه. آیه شریفه ۶۰) تلاش نمود، از تفرق ایشان جلوگیری نماید (سوره مبارکه یونس. آیه شریفه ۸۷).

سیاست ۴. امید پروری: اساساً پیشنهاد راه‌حل‌های خروج از بحران به مردم، امید حرکت

و انگیزه مشارکت در جنبش را افزایش می‌دهد (حسینی ۱۳۸۱: ۴۲). در همین راستا، یکی از اقدامات مستمر حضرت موسی (ع) در مبارزه با فرعون، «امید دهی» به پیروان خود با ادبیات مختلف بود. به عنوان نمونه به پیروانش یادآور می‌شود: «از خدا یاری جوید، و استقامت پیشه کنید، که زمین از آن خداست، و آن را به هر کس از بندگانش که بخواهد، واگذار می‌کند؛ و سرانجام (نیک) برای پرهیزکاران است!» (سوره مبارکه الاعراف. آیه شریفه ۱۲۸). «امید است پروردگارتان دشمن شما را هلاک کند، و شما را در زمین جانشین (آن‌ها) سازد، و بنگرد چگونه عمل می‌کنید!» (سوره مبارکه الاعراف. آیه شریفه ۱۲۹)

سیاست ۵. ایجاد هویت مقاوم: یکی از ویژگی‌های رهبران بزرگ جنبش اجتماعی نیرو و تحمل بالای آنهاست (حسینی ۱۳۸۱: ۳۲). در همین راستا حضرت موسی (ع) ضمن برخورداری از صبر و تحمل بالا، بطور مستمر قوم خود را دعوت به صبر و استقامت نموده و از آنان می‌خواست که به خدا توکل کرده و تنها از او کمک بخواهند و برای باورمندی آنها در خصوص نتایج صبر و بردباری، منافع آن را به آنان گوشزد می‌نمود. قوم بنی‌اسرائیل نیز از این اقدام بیانی حضرت موسی (ع) متأثر گشت (سوره مبارکه یونس. آیه شریفه ۸۵ و سوره مبارکه یونس. آیه شریفه ۸۶ و سوره مبارکه یونس. آیه شریفه ۸۷-۸۹) و سوره مبارکه دخان. آیه شریفه ۳۰).

۴. الگوی مقابله فرعون

مطابق روایت قرآنی، فرعون و مترفین دو راهبرد برای مهار جنبش حضرت موسی (ع) به‌کار برده‌اند:

راهبرد ۱. مدیریت ادراک از طریق تصویرسازی

مدیریت ادراک یکی از فاکتورهای مهم امنیتی است که برای تنظیم و حفظ حمایت‌های داخلی و برای شکل دادن به عقاید به‌کار برده می‌شود و تصویرسازی از ارکان اصلی مدیریت ادراک مهار تهدیدات به شمار می‌آید (مطالعات گروهی ۱۳۸۸: ۱۰۹). الگوهای مدیریت ادراک فرعون از طریق دو نوع تصویرسازی عملیاتی شده است:

سیاست ۱. تصویر سازی منفی از حضرت موسی (ع) که شامل چند اقدام می‌شود:
اقدام اول. برجسب زنی: فرعون برای اینکه افکار عمومی را مدیریت و نسبت به نفوذ

مباحث حضرت موسی(ع) مضمون‌سازی به عمل آورد، تلاش نمود تا با مجنون و دیوانه خواندن او، تصویرسازی مکملی را در کنار تصویر دروغ‌گویی ارائه دهد. (سوره مبارکه الشعراء. آیه شریفه ۲۷)

اقدام دوم. بی اعتبار سازی: سحر نوعی تصرف در حاسه انسان است، بطوری که حاسه بیننده چیزهایی را ببیند و یا بشنود که حقیقت نداشته باشد. لذا دستگاه تبلیغاتی فرعون تلاش کرد تا ساحر بودن حضرت موسی را به عنوان یک شعار عمومی تبدیل سازد. (سوره مبارکه طه. آیه شریفه ۶۴)

اقدام سوم. اهریمن سازی: یکی دیگر از روش‌های فرعون تکنیک اهریمن‌سازی است. اولین برجسته‌سازی از حضرت موسی (ع) خشونت طلب معرفی کردن او است (سوره مبارکه شعرا. آیه شریفه ۱۹). همچنین زمانی که فرعون و همراهان او با قدرت معجزه حضرت موسی(ع) روبرو شدند، تکنیک اهریمن‌سازی جهت ایجاد تنفر از حضرت موسی(ع) به کار گرفته شد (سوره مبارکه طه. آیه شریفه ۵۷).

اقدام چهارم. تخریب شخصیت: هدف از این اقدام این است که رهبران ذی نفوذ نزد مخاطبان، دچار بی منزلتی و تخریب چهره شوند. در این ارتباط، فرعون با اقدامات مختلفی سعی کرد تا شخصیت حضرت موسی(ع) تخریب گردد. از آن جمله: برجسته‌نمایی موقعیت اجتماعی و خانوادگی و فقر مادی (سوره مبارکه المؤمنون. آیه شریفه ۵۲)، بزرگ‌نمایی لکنت زبان (سوره مبارکه المؤمنون. آیه شریفه ۵۲)، برجسته‌سازی فاقد بودن حضرت موسی(ع) از ارزش‌های حاکم (سوره مبارکه المؤمنون. آیه شریفه ۵۳)، و بالاخره دست‌آویز قراردادن موقعیت طبقاتی (سوره مبارکه المؤمنون. آیه شریفه ۴۷).

اقدام پنجم. تنفر سازی: دستگاه تبلیغاتی فرعون با استفاده از خرافات و خیال‌پردازی‌های توده‌ای سعی می‌کردند وجود و حضور حضرت موسی(ع) را، نحس و شوم معرفی کرده و تمام مشکلات، مصیبت‌ها و بدبختی‌های مردم از جمله؛ قحطی، خشکسالی، کمبود میوه‌ها و بیماری‌هایی را که بر سرزمین مصر وارد می‌شد، به موسی(ع) و طرفدارانش نسبت دهند. (سوره مبارکه الاعراف. آیه شریفه ۱۳۱)

سیاست ۲. تصویرسازی مثبت از خود و دستگاه حکومتی‌اش که شامل چند اقدام می‌شود:

اقدام اول. توسل به سنت‌ها: فرعون برای اینکه تصویری از مشروعیت خود ارائه دهد،

به سنت‌ها متوسل گردید (سوره مبارکه غافر. آیه شریفه ۲۹).

اقدام دوم. اثبات حقانیت: تصویر دیگری که فرعون از خود ارائه داد اثبات حقانیت او در زمامدار و حاکمیت خداگونه بر مردم است. فرعون در این زمینه سعی کرد تا حقانیت خود را از طریق مالکیت خود بر سرزمین مصر که به عنوان یکی از باورهای سنتی در میان مصری‌ها بوجود آمده بود، اثبات نماید (سوره مبارکه الزخرف. آیه شریفه ۵۱).

اقدام سوم. قدرت نمایی: امکاناتی که فرعون در حکومتش فراهم کرده بود محمل دیگری است که او با توسل به آن تلاش کرد تا خود را فردی قدرتمند و توانا برای مخاطبان معرفی و از این طریق تصویر مقتدر و مشروعی را از خود ارائه دهد (سوره مبارکه الزخرف. آیه شریفه ۵۱).

اقدام چهارم. القای داشتن صداقت: فرعون برای اینکه رفتار و گفتارش بر اثر اقدام گفتاری حضرت موسی (ع) مورد تردید قوش قرار نگیرد و از او تصویر رهبری غیر صادق و نامشروع ایجاد نگردد سعی کرد تا به مردم خود القاء نماید که کاری که انجام می‌دهد در راستای منافع و مصالح آنهاست (سوره مبارکه غافر. آیه شریفه ۲۹).

راهبرد ۲. مدیریت ادراک از طریق تحیب و تهدید

فرعون در برابر تهدید نرم حضرت موسی (ع)، ضمن توسل به عملیات روانی و توجیه مبانی مشروعیت خود، سیاست دوگانه تهدید و تحیب را علیه موسی (ع) و گروندگان به وی به کار گرفت. مهمترین سیاست‌های اجرا شده عبارتند از:

سیاست ۱. اوعاب: این سیاست یکی از قدیمی‌ترین شیوه‌های جنگ روانی است که از طریق ایجاد جو وحشت و اضطراب، انگیزه مقاومت حریف تخریب می‌شود. سیاست اوعاب برای فرعون و مدیران وی اصالت و اولویت داشت و اقدامات مختلفی برای مرعوب ساختن حضرت موسی (ع) و پیروان حضرت انجام دادند:

اقدام اول. تهدید به زندانی کردن: به طور مثال، فرعون تهدید کرد که اگر خدایی غیر از فرعون را انتخاب و تبلیغ نماید، او را به زندان خواهد انداخت (سوره مبارکه الشعراء. آیه شریفه ۲۹). المسجونین اشاره به زندان مخصوصی است که هر کس را در آن می‌افکند برای همیشه در آن می‌ماند تا جنازه او را از زندان بیرون آورند (مکارم شیرازی: ۲۱۳).

اقدام دوم. تهدید به قتل^۱: فرعون و اشراف قوم پس از شنیدن و مشاهده سخنان و اقدامات حضرت موسی (ع) به دنبال راه حل مدیریت رفتار او بودند و در میان راه‌حل‌های مختلف بحث کشتن موسی (ع) نیز مطرح شد (سوره مبارکه غافر. آیه شریفه ۲۶).

اقدام سوم. ایجاد جو وحشت علیه ایمان‌آوردگان: ایمان‌آوردگان به دین حضرت موسی (ع) از هر دو قوم قبطیان و بنی‌اسرائیل بودند. مرعوب‌سازی علیه ساحران (سوره مبارکه طه. آیه شریفه ۷۱)، ایجاد جو رعب علیه طرفداران موسی (ع)، تهدید به سخت‌ترین عذاب علیه پسر عموی فرعون و جانشین او، سوزاندن همسر مؤمن آل فرعون به همراه فرزندان، به میخ کشیدن آسیه همسر فرعون از اقدامات اربعابی بود (سوره مبارکه غافر. آیه شریفه ۲۵).

سیاست ۲. تطمیع: یکی دیگر از راه‌هایی که فرعون برای مهار توسعه اندیشه‌های موسی (ع) در چارچوب مدیریت ادراک انجام داد، به‌کار بردن منابع مالی برای جذب افرادی بود که در معرض دعوت و تبلیغات حضرت موسی (ع) قرار داشتند (سوره مبارکه یونس. آیه شریفه ۸۸).

سیاست ۳. سرکوب: این سیاست حین اجرای الگوی مدیریت ادراک و عموماً پس از آن مورد توجه بوده و شامل اقدام‌های مختلفی می‌شود:

اقدام اول. امنیتی کردن: در قالب این اقدام بازیگر به منظور جلب رضایت و ضرورت کاربرد زور برضد جریان مخالف، آن جریان را حرکتی ضدامنیتی نشان می‌دهد تا از این طریق همراهی دیگران را ساده‌تر و زودتر جلب نماید (نک. بوزان ۱۳۸۶: ۵۴). فرعون در برخورد با حضرت موسی (ع) نیاز به همراهی چند دسته از مخاطبان داشت: اشراف قوم، دستگاه سلطه و اجبار و توده مردم مشخصاً قبطیان. لذا با کاربرد گزاره‌هایی مانند «می‌خواهد شما را از سرزمینتان بیرون کند» (سوره مبارکه الاعراف. آیه شریفه ۱۱۰)، این پیام را القاء می‌کرد که راه‌های عادی و سیاست عمومی در قبال آن‌ها کارساز نیست و باید راه شدیدتری را اتخاذ کرد. این اقدام به دو صورت انجام گرفت:

الف. فرعون با طرح اینکه موسی با سحرش در صدد بیرون کردن ما از سرزمین مصر است، تلاش کرد تا اشراف قوم و درباریان را علیه موسی (ع) شورانده و برخورد خشن با او را مشروع نماید (سوره مبارکه الاعراف. آیه شریفه ۱۱۱).

۱. با توجه به محدودیت این مقاله، تنها نتایج حاصل از فرایند موصوف، درج گردیده است.

ب. پس از شکست ساحران حرفه‌ای و ماهر در مبارزه با موسی(ع) بود. در چنین شرایطی فرعون ساحران را متهم به توطئه براندازی با رهبری موسی(ع) کرد. (سوره مبارکه الشعراء. آیه شریفه ۴۹) اما این تاکتیک در مورد ترور حضرت موسی(ع) منجر به اقناع همه درباریان نشد (سوره مبارکه غافر. آیه شریفه ۲۸).

اقدام دوم. ریشه‌کن سازی: زمانی که اشراف قوم از نفوذ و پیشرفت موسی(ع) و بنی اسرائیل بیمناک شده فرعون را تشویق به شدت عمل در برابر موسی(ع) و بنی اسرائیل کردند (نک. مکارم شیرازی ۱۳۶۷ ج ۶: ۳۰۸). در این شرایط پرونده حضرت موسی(ع) در وضعیت اضطراری قرار گرفت (سوره مبارکه الاعراف. آیه شریفه ۱۲۷ و سوره مبارکه الابراهیم. آیه شریفه ۶). به تعبیر صاحب تفسیر نمونه، فرعون با اتخاذ مبارزه ریشه‌دار و عمیق سعی داشت تا قدرت بنی اسرائیل را در هم بشکند (مکارم شیرازی ۱۳۶۷ ج ۶: ۳۰۹).

سیاست ۴. امحاء: تلاش برای مدیریت یک پدیده به گونه‌ای که هیچ رد و اثری از آن در جامعه باقی نماند را امحاء می‌گویند که می‌تواند به افزایش ضریب امنیتی بازیگر کمک نماید (نک. عبدالله خانی، ۱۳۸۶: ۴۹۳). فرعون پس از امنیتی کردن حرکت حضرت موسی(ع) تلاش نمود تا آن را سرکوب و در نهایت امحاء کند^۱ (سوره مبارکه الاعراف. آیه شریفه ۱۰۳). در واقع محتوای آیه ۱۰۳ تصمیم نهایی و اجماع دستگاه سلطه فرعون را برای نابودی و حذف کامل این جریان می‌رساند (سوره مبارکه الشعراء. آیه شریفه ۵۴).

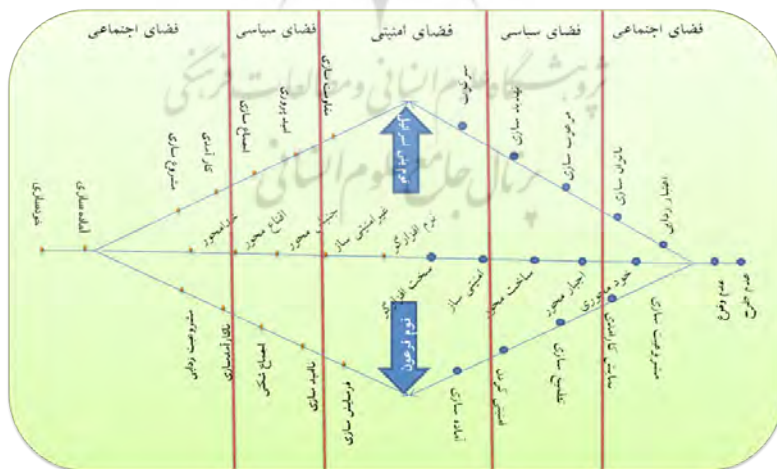
۱. امنیتی ساختن حکایت از آن دارد که بازیگر امنیت ساز به این نتیجه رسیده که دیگر در شرایط عادی نمی‌تواند با آن پدیده مواجه شود و مدیریت آن مستلزم اطلاق وضعیت فوق العاده به آن پدیده است. (نک. عبدالله خانی ۱۳۸۶: ۴۹۲)

نتیجه گیری

جنبش‌های اجتماعی به دلیل تقابل با نظام سیاسی مستقر باعث شکل‌گیری بحران می‌شود. در این محیط، طرفین سیاست‌ها و الگوهایی را برای مدیریت موضوع به استخدام می‌گیرند، که هر کدام دارای اصول و مبانی است که جهت‌دهنده و راهنمای عمل آن‌ها می‌باشد. در جریان تقابل حضرت موسی (ع) با فرعون، مهم‌ترین الگوی به کار گرفته شده، تصویرسازی مبتنی بر مؤلفه‌های قدرت نرم بود. متقابلاً فرعون نیز با توجه به اصول و مبانی ارزشی‌اش از سیاست‌هایی پیروی نمود که تلاش داشت منابع قدرت نرم حضرت موسی (ع) را تخریب و نابود سازد. در واقع جنس اصول در درون این الگوها که از جهان‌بینی کنش‌گران آن ناشی می‌گردد، نوع برخورد در دستیابی به هدف را سامان داده است. اصول به کار گرفته شده در مطالعه موردی موصوف عبارتند از: خدا محوری در مقابل خود محوری، اقناع محوری در مقابل اجبار محوری، غیر امنیتی کردن در مقابل امنیتی نمودن و و بالاخره در یک کلام نرم‌افزارگرایی در مقابل سخت‌افزارگرایی. نکات فوق مؤید این است که الگوی مدیریت تحول اجتماعی حضرت موسی (ع) و مدیریت بحران فرعون از دو نوع متفاوت بوده است. نمای کلی الگوی به کار گرفته شده توسط طرفین و اصولی که در الگوهای مزبور رعایت شده، به قرار زیر است:

نمودار شماره ۱: الگوی اقدام و مقابله جهت مدیریت تغییر اجتماعی

مدیریت تحول اجتماعی حضرت موسی (ع)

فرعون و مدیریت بحران

همان‌طور که ملاحظه می‌شود تقابل حضرت موسی و فرعون، سه فضای اجتماعی، سیاسی و امنیتی را پشت سر گذاشته و هریک الگوی خاص خود را برای تصویرسازی طرف مقابل به کار گرفته‌اند. این تصویرسازی چهار سمت و سو دارد؛ دو سمت آن به سوی هم‌امان داخلی و دو سمت دیگر به سوی پیروان طرف مقابل است. آخرین مرحله هر یک از این تصویرسازی‌ها به معنای خط تقابل و محیط رویارویی طرفین می‌باشد. خطی که در وسط تصویر قرار دارد، به سه نکته اساسی اشاره می‌کند: جنس اصول و مبنای به‌کارگرفته شده در دو طرف متفاوت است، این اصول بر حسب محیط و فضای تقابلی اشکال مختلف به خود گرفته، و آخر آن که مبنای اساسی و محوری الگوی تقابلی دو طرف در نقطه صفر اصول طرفین یعنی خدا محوری و خود محوری قرار دارد که در واقع بیان‌گر فلسفه اساسی تقابل حق و باطل می‌باشد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

منابع

- افتخاری، اصغر (۱۳۸۲)، *انقلاب اسلامی و گسست‌های اجتماعی* (بررسی چالش‌های فراسوی حکومت اسلامی با تأکید بر دیدگاه امام (ره) در: کتاب ایدئولوژی رهبری و فرایند انقلاب اسلامی) جلد اول. تهران: نشر عروج.
- افتخاری، اصغر (۱۳۸۷)، *تقریرات درس تهدیدات نرم*، دوره هفتم دکتری امنیت ملی نیمه اول سال تحصیلی، تهران: دانشگاه دفاع ملی.
- افتخاری، اصغر (۱۳۸۹)، «*دو چهره اسلام هراسی، سلبی و ایجابی در تبلیغات غرب*»، فصلنامه رسانه، سال بیستم، شماره ۳.
- افتخاری، اصغر (۱۳۹۰)، *امنیت اجتماعی؛ رویکرد اسلامی*، پژوهشگاه علوم اسلامی و مطالعات فرهنگی.
- الیاسی، محمدحسین (۱۳۸۲)، «*افکار عمومی آمریکای آمریکا و عملیات روانی دستگاه حکومتی و تبلیغاتی آن کشور برای مجاب سازی*»، فصلنامه عملیات روانی، سال اول، شماره ۲.
- تهرات، پاول و آر. آر. جن بوین (۱۳۸۵)، «*از بحران تا اوضاع عادی: سایه ی بلند سیاست پس از بحران*» در: مدیریت بحران‌ها (تهدیدها، تنگناها و فرصت‌ها) آوریل روزنتال، آرین بوین، لونیاز کلوز کامفورت، ترجمه محمد جواد زنگنه اینالو، قاسم محمد علی پور یامچی، تهران: ناشر ستاد مشترک سپاه، ۶۰-۷۸.
- جرویس، رابرت (۱۳۷۶)، *تصاویر و جنگ خلیج فارس*، در: «*روانشناسی سیاسی جنگ*

خلیج فارس، رهبران، عامه مردم و روند منازعه»، تهران: انتشارات وزارت امور خارجه، ۲۶۰-۲۴۱.

- حسینی، حسین (۱۳۸۱)، رهبری و انقلاب؛ نقش امام خمینی در انقلاب اسلامی ایران، تهران: ناشر پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی.

- روزه، گی (۱۳۷۴)، تغییرات اجتماعی، ترجمه منصور وثوقی، تهران: نشر نی.

- زورق، محمد حسین (۱۳۸۶)، ارتباطات و آگاهی، تهران: انتشارات دانشکده صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران.

- گیدنز، آنتونی (۱۳۷۳)، جامعه شناسی سیاسی، ترجمه منوچهر صبوری، تهران: نشر نی.

- مطالعات گروهی امنیت ملی (۱۳۸۸)، تهدید نرم در نظریه امنیت (راهبردهای مقابله)، تهران: انتشارات دانشگاه عالی دفاع ملی.

- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۶۷)، تفسیر نمونه، تهران: انتشارات دارالکتب الاسلامیه.

- مرادیان، محسن (۱۳۸۸)، تهدید و امنیت: تعاریف و مفاهیم، تهران، تهران: نشر ساقی.

- موسسه اطلاع رسانی و مطالعات فرهنگی لوح و قلم (۱۳۸۳)، تبار انحراف؛ پژوهشی در دشمن شناسی تاریخی، قم: موسسه اطلاع رسانی و مطالعات فرهنگی لوح و قلم.

- نبوی، سید عباس (۱۳۷۹)، فلسفه قدرت، تهران: سازمان مطالعات و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت).

- نصر، صلاح (۱۳۸۰)، جنگ روانی، ترجمه محمود حقیقت کاشانی، چاپ دوم، تهران: سروش.

پروشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی